

RADOVAN PAVIĆ

GEOPOLITIČKI ASPEKTI BORBE KURDA ZA POLITIČKU I NACIONALNU AFIRMACIJU

PRISTUP. Razdoblje i poslije I i poslije II svjetskog rata obilježeno je stvaranjem velikog broja novih samostalnih država. Pri tom treba uočiti tri bitne značajke — prvo, razvoj nije uvijek rezultirao takvim stvaranjem novih državnih cjelina u kojima bi se politički teritoriji i odgovarajući etnikumi maksimalno poklapali; drugo, unatoč oslobađanju velikog broja zavisnih zemalja i nadalje je niz naroda ostao bilo u sklopu drugih država, bilo podijeljen između više država, a da pri tom nisu osigurana njihova osnovna prava; i treće, ponekad su zabilježeni takvi slučajevi da je čak i onda kada se radilo o zaista mnogomilijunskim narodima bilo izuzetno teško postići njihovu međunarodnu afirmaciju — tu se misli na priznavanje NR Kine.

Imajući ovo posljednje posebno na umu razumljivo je na kakve sve teškoće u procesima vlastite afirmacije nailaze brojčano mali narodi; njihova je afirmacija znatno teža, a ponekad i posve onemogućena. Oslobođanje i stvaranje novih država najčešće je vezano uz velike svjetske krize, u prvome redu ratove, i uz niz društvenih procesa začetih upravo u ratnim i u neposrednim poslijeratnim razdobljima. Međutim, ni ratna, niti poslijeratna razdoblja, računajući i I i II svjetski rat, nisu rezultirala povoljnim rješenjima kurdske pitanja. S tim u vezi moguće je ujedno naznačiti perspektive razrješenja spomenutog problema — one se očito više ne nalaze na terenu mogućeg stvaranja posebne državnosti ili barem federalnog statusa, nego jedino u ostvarenju manje ili više izražene autonomije, i to, dakako, samo u iračkom okviru, dok se u Perziji, a pogotovu u Turskoj, teško, ili, bolje, uopće ne mogu očekivati povoljnije prilike. Odmah treba istaknuti: iako su današnja borba Kurda i postignuti rezultati praktički ograničeni samo na Irak, nije to rezultat namjernog izoliranja iračkih od ostalih Kurda — takvo izdvajanje slijedi u prvom redu iz želje da se u Turskoj i Perziji ne pruže argumenti za moguću optužbu o miješanju u unutrašnja pitanja tih zemalja. Upravo zato treba istaknuti da se suradnja svih Kurda nastojala osigurati kad god su za to postojali iole povoljni uvjeti — dovoljno je podsjetiti na pružanje zaštite kurdskim ustanicima iz drugih zemalja, zatim na tzv. »Sporazum triju granica« iz godine 1944., koji je trebao osigurati suradnju turskog, iračkog i perzijskog Kurdistana u zajedničkoj oslobodilačkoj borbi, nadalje na suradnju u obrani Mahabadske Republike i slično.

Jedno od bitnih pitanja borbe Kurda u Iraku, o kojem uvelike ovisi i odnos međunarodne javnosti, jest pitanje radi li se ovdje samo u unutrašnjim problemima Iraka ili o širem međunarodnom spletu. Definiiranje borbe Kurda samo kao unutrašnjeg pitanja otežava njihovu situaciju; ali — takvom se odnosu ne treba čuditi — i ovdje se radi o odjeku evropskog tradicionalnog i kolonijalnog mentaliteta, po kojem efemerost jednog vrlo dugotrajnog i aktivnog ratnog sukoba slijedi iz činjenice da se radi o malom narodu, i to u području koje je isuviše daleko a da bi neposrednije moglo utjecati na evropska zbivanja. S druge je strane, međutim, moguće pokazati da se ne radi samo o unutrašnjim pitanjima, nego i o involviranosti i u šire globalne odnose; razumljivo je da bi se takav oblik internacionalizacije kurdske pitanja mogao u njihovoj oslobodilačkoj borbi pokazati korisnim.

Zbog geopolitičkog položaja (a) u Rimlandu pitanje ne samo »velikog«,¹ nego i samog iračkog Kurdistanu očito ima šire međunarodno značenje (b) ujedno — pitanje afirmacije jednog malog naroda šire je i principiijelno pitanje ne samo političkog nego i humanog odnosa prema oslobodilačkim pokretima i pravu svakoga na ravnopravnost i tome primjereni tretman, bez obzira na broj i teritorijalni obuhvat; (c) zatim, to je stvar potvrđivanja Arapa pred ostalim svijetom u smislu pružanja realnih i prihvatljivih dokaza o njegovanju slobodarskih težnji i tolerancije, što je važno ne samo za afirmaciju Arapa općenito, nego i u vrednovanju njihova odnosa prema Izraelu; (d) afirmacija iračkih Kurda ima šire međunarodno značenje i u odnosu prema »ostalim Kurdima, u prvom redu u Turskoj, gdje oni službeno uopće ne postoje«, odnosno gdje se nazivaju »planinskim Turcima«. Iz izloženog slijedi da je kurdski problem ne samo prividno unutrašnje pitanje suvremenog Iraka, nego da ima i znatno šire značenje.

I OPĆE GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE, ETNIČKA I GOSPODARSKA OSNOVICA KURDSKE DRŽAVNOSTI

1) REGIONALNA IZDIFERENCIRANOST KURDISTANA. Izrazita regionalna raznolikost bitna je dimenzija geografskih karakteristika Kurdistanu. Na ovome mjestu upozoravamo na nju u prvom redu stoga što takva raznolikost može biti pogodna ekonomska osnova za postojanje posebne državnosti. Gledano geografski, Kurdistan čine dva bitno različita dijela, unutar kojih je, dakako, moguće provoditi i daljnja izdvajanja — najveći dio Kurdistanu visoka je planinska zona na prosječno 1000—1500 m, iako najviši vrhovi prelaze i 5000 m (Ararat 5156 m). U tom prostoru dominiraju zaravni i zavale odijeljene planinskim prečagama i zatvoreni slani jezerski bazeni. Drugi dio Kurdistanu niska je sirijsko-mosulska Mezopotamija, čemu treba dodati i područje niskog toka Dijale prema Bagdadu.²

¹ Tzv. »Veliki Kurdistan« imao bi približno 500.000 km² i izlazio bi na Sredozemno more i Perzijski zaljev.

² Ovome treba dodati i nešto detaljnije karakteristike; geološki i reljefno Kurdistan čine četiri komponente — na 1) nisku Mezopotamiju nastavlja se 2) tercijsko prigorje, našto se nadovezuje 3) alpski orogen sa 4) nizom zatvorenih vulkanskih zavala, uravnjenih dijelova i rasjednih linija.

Klimatske prilike jedne praktički umjerene zone, definirane položajem između 37° i 48° N, uvelike su modificirane spomenutim visinskim razlikama. Tople suptropske nizine polupustinjskih karakteristika i visokih apsolutnih temperatura (i do 45° C) jako kontrastiraju prema vlažnijem zaleđu kontinentalnih zimskih temperaturnih ekstrema (i do 43° C). S tim su u skladu i karakteristike osnovnih gospodarskih aktivnosti — ekstenzivno periodično stočarenje s vrlo oskudnim agrarom u planinskom i bogatija poljoprivredna proizvodnja u nizinskom dijelu. S razvojem moderne ekonomike ove osnove umnogome su već modificirane, a slično bi trebalo očekivati i u budućnosti — npr. nafta je već uvelike transformirala nizinski prostor, a to bi se trebalo očekivati i od rudarske eksploatacije u planinskom sektoru.

2) BROJ STANOVNIŠTVA KURDISTANA. Ukupni broj pripadnika kurdske nacionalnosti može biti odlučan činilac u isticanju njihovih prava na vlastitu državnost i autonomiju, budući da u tom smislu može biti dostatan već i broj od samo nekoliko milijuna pripadnika — dovoljno je, kao usporedbu, navesti samo neke primjere iz Evrope — u Jugoslaviji postoje svi razlozi za egzistenciju SR Crne Gore ili SR Makedonije, iako one obuhvaćaju samo 548.000, odnosno 1,641.000 stanovnika³; Albanija ima samo 2, Irska 2,9, Danska 4,9 milijuna stanovnika (godine 1968).

Pravi broj Kurda izuzetno je teško utvrditi — s jedne strane ne postoje popisi ili su samo djelomični, a najčešće su posve neobjektivni, i to stoga što negiraju kurdsko postojanje.⁴ S druge strane moguće je da vlastite kurdske procjene budu, razumljivo, opterećene određenim preuveličavanjem, kako bi se i taj činilac iskoristio za postizavanje opravdanih ciljeva. Ipak, odmah treba istaknuti i one negativne i neprihvatljive aspekte spomenutog predimenzioniranja — ponekad Kurdi svom etnikumu pribrajaju i Bahtiare i Lure iz perzijskog Kuzistana i Luristana. Ta je karakteristika ujedno vezana uz važno pitanje veličine kurdske etnikumu i njegovu participaciju u Perzijskom zaljevu.

Izuzetno velika varijabilnost u procjeni broja kurdske stanovništva prva je među njegovim bitnim odrednicama. Uzimajući u obzir vrlo različite nekurdske izvore i podatke, i to iz različitih razdoblja, maksimalni broj Kurda iznosio bi približno 9,4 milijuna pripadnika, računajući stanovništvo u turskom, iranskom, iračkom i sirijskom Kurdistanu (s Kurdi- ma u Damasku i Alepu). Od toga najveći se broj nalazi u turskom Kurdistanu (tzv. »istočna i jugoistočna Anatolija«⁵) — i to približno 4,6 milijuna. Ako tome dodamo da u tim područjima živi još približno 1,2 milijuna pripadnika drugih nacionalnosti, stanovništvo bi Kurdistan brojalo otprilike 10,6 milijuna.⁶ Adekvatna usporedba broja kurdske stanovništva otežana je ne samo činjenicom različitosti i tendencioznosti izvora, nego i time što podaci potječu iz različitih razdoblja. Prema jednom sov-

³ Prognoza za 1970.

⁴ Tako su npr. Kurdi u Turskoj smatrani za »planinske Turke«, koji su zaboravili »materinski« turski jezik.

⁵ Neravnopravan položaj Kurda vidi se već iz navedenog naziva — za Tursku je dio njezina Kurdistan samo »Istočna i jugoistočna Anatolija«; irački se sektor naziva samo »Sjever«, a perzijski »Zapad«.

⁶ A. R. Ghassemlou: »Kurdistan and the Kurds« (Akademija znanosti ČSSR, Prag, 1965., str. 23.)

jetskom izvoru⁷ ukupni broj Kurda (bez onih u SSSR-u) iznosi 6,124.000; vrlo je značajno da se najviše navodi za Tursku i Iran (2,7, odnosno 2 milijuna), a za Irak tek 1,1 milijun. Prema nekim drugim ruskim izvorima Kurda ima približno 7 milijuna, od čega po 2,5 milijuna u Turskoj i Iranu i 1,2 milijuna u Iraku⁸, prema zapadnoevropskim izvorima broj Kurda iznosi 4—4,5 milijuna. Međutim, prema kurdskim podacima taj bi broj iznosio čak 13 milijuna (Turska 6, Irak 4, Iran 1,8 itd.)⁹.

Općenito, raspon varijacije iznosio bi od 1,5 do 13 milijuna stanovnika. Međutim, čini se da su sovjetski izvori najvjerniji, pa se broj Kurda može prihvatiti u rasponu od 6—7 milijuna. Značajno je da se svi podaci slažu u tome da se najveći broj Kurda nalazi u Turskoj¹⁰, upravo gdje je njihovo fizičko postojanje najviše ugroženo i gdje su oni u najtežem položaju. To je ujedno i razlog što eventualni zajednički kurdski oslobodilački pokret praktički ne može računati na uspješni razvoj i u ovom dijelu Kurdistanu. Na drugom je mjestu, prema većini izvora, Perzija (2—4 milijuna). Ta je činjenica važna stoga što se iranski stav prema oslobodilačkoj borbi iračkih Kurda može definirati kao blagonaklona neutralnost, pa velik broj perzijskih Kurda, smještenih uz granicu, može iračkim Kurdima osigurati odgovarajuću pomoć (oružje, prihvatanje ranjenika) i praktički držati otvorenu perzijsko-iračku granicu koja služi kao veza Kurda s ostalim svijetom. Broj Kurda u Siriji relativno je manje značajan, iako su oni i ovdje raspoređeni u graničnom sjeveroistočnom prostoru, što bi očito moglo pogodovati nastojanjima za zajedničku afirmaciju svih Kurda; ali — mali broj sirijskih Kurda, njihova rasutost po gradovima i nedostatak planinskog čvrsto branjenog vlastitog područja — sve je to uzrokom da sirijska komponenta ne može biti značajniji činilac u promicanju kurdskih nastojanja. I na kraju, u Iraku se smatra da broj Kurda doseže 2 milijuna, što bi iznosilo otprilike 25% ukupnog stanovništva države.

3) AUTOHTONOST KURDSKOG STANOVNIŠTVA na današnjem kompaktno naseljenom području — radi se drugim riječima o dugotrajnoj teritorijalnoj stabilnosti etnikuma — također može biti razmatrana kao važna pretpostavka kurdske državnosti;¹¹ iako velike povijesne migracije mogu sasvim promijeniti izvorni raspored stanovništva, pri čemu onda pozivanje na povijesna prava nije prihvatljivo, ipak treba istaknuti

⁷ Podaci »Instituta etnografije N. N. Mikluho — Maklaja« u Moskvi, objavljeni godine 1960.

⁸ Za današnji se Irak navodi obično broj od cca 2 milijuna Kurda.

⁹ Već je spomenuto da velik broj Kurda može rezultirati i iz priključivanja i perzijskih Lura i Bahtiaru. Međutim, broj Kurda u Turskoj bio bi sasvim prihvatljiv jer je kurdski etnikum u Turskoj najveći (kao izvor za navedene podatke poslužila je knjiga J. Blau: »Le Probleme Kurde — essai sociologique et historique«, (Publication du centre pour l'etude des problemes du monde musulman contemporain, 4, rue de Pascale, Bruxelles, 1963.)

¹⁰ Prema »Vojnoj enciklopediji« (Beograd 1962.), u Turskoj živi čak 3 milijuna Kurda. Za godinu 1928. navodi se podatak o ukupno 3 milijuna Kurda, od čega i opet najviše u Turskoj (1,5 milijuna).

¹¹ Razumljivo, ovdje nisu uzete u obzir ponekad i brojčano i teritorijalno velike ekslave Kurda u Turskoj (u centralnoj Anatoliji) i Perziji (u području Kopet Daga), budući da se radi o njihovu prisilnom preseljavanju. Zbog svog teritorijalno izoliranog položaja ovo Kurdsko stanovništvo može biti manje značajan činilac u oružanom oslobodilačkom pokretu.

autohtonost i dugotrajnost postojanja Kurda na vlastitom teritoriju, smještenih u kontinentalnom središtu između Mezopotamije i Kavkaza, između Crnog, Kaspijskog i Sredozemnog mora i Perzijskog zaljeva. Kurdi su Indoevropljani, najvjerojatnije potomci antičkih Medijaca;¹² izuzetna povezanost i ukorijenjenost u svoju regiju jezgre održala je Kurde u tom prostoru i u kasnijem srednjem vijeku i u vrijeme surovih prodora tursko-tatarskih naroda iz zone Heartlanda. Kavkaski narodi i Indoevropljani odigrali su u području ove bliskoistočne planinske okosnice, smještene između prohodnih stepa i polupustinja južne Rusije i Vrata naroda na sjeveru i Plodnog polumjeseva na jugu, ulogu barijere koja je već jednom u povijesti zaustavila Arape; a zatim, uspješno su se oduprli i prodorima iz Heartlanda zadržavajući uvelike svoj teritorijalni obuhvat i razbijajući tursko-tatarske narode u nekoliko, doduše prostranih, ali ipak izoliranih zona (Turci, Azerbejdžanci, Turkmeni).

Očigledno je takva povijesna uloga i neprestano uspješno održavanje u vlastitoj regiji jezgre protiv svih stranih utjecaja bitno pridonijela razvoju kurdske svijesti o vlastitoj posebnosti i pravu na samostalnu egzistenciju na povijesno neprestano potvrđivanom vlastitom teritoriju.

4) KOMPAKTNOST KURDSKOG ETNIKUMA također je važna pretpostavka za inzistiranje na pravu samostalnog razvoja. I u tome Kurdistan i Kurdi pokazuju karakteristike uobičajene za područje Blistoka,¹³ pri čemu treba posebno naglasiti da one bitno odudaraju od uobičajenih evropskih gledanja — najme, raspored je stanovništva na Blistoku dosta jednostavan, i to u obliku velikih i kompaktnih etnikuma, dok je, za razliku, evropsko gledanje u prvom redu definirano shvaćanjem o izuzetnoj etničkoj šarolikosti tog prostora. Međutim, prilike su upravo suprotne — i Turci i Kurdi, Azerbejdžanci, Arapi raspoređeni su pretežno u velikim kompaktnim masama, iako se, razumljivo, svagdje može naći i enklava stranog stanovništva. Evropska svijest o šarolikosti bliskoistočnog stanovništva više je rezultat poznavanja samih gradova, pogotovu na Pravom Levantu^{13a} gdje je izmiješanost stanovništva zaista bitna karakteristika; s druge strane, šaroliki etnički sastav pojedinih država ne rezultira iz izmiješanog rasporeda stanovništva, nego iz politički nelogično povučenih (dakle »subsekventnih« i »superimposed«) državnih granica koje su naknadno pocijepale jedinstvene etnikume, što je u prvom redu rezultat geopolitičkih utjecaja Turske, Arapa i velikih sila u tom prostoru, a ne izraz autohtonog političkog i nacionalnog razvoja.

Za raspored kurdskog stanovništva izuzetno je važno njihovo gotovo posvemašnje prevladavanje i u nizu gradova — značenje te činjenice dovoljno je ilustrirati usporedbom s povijesnim teritorijalnim odnosom slavenskog i romanskog stanovništva na jadranskoj obali ili u graničnim

¹² H. Rawlinson je prvi na klinastom pismu glinenih pločica pročitao naziv Kur-ti; osnivač perzijske sasanidske dinastije spominje među svojim protivnicima »kralja Kurda« (Shah-a — Kurdan).

¹³ Pogodna kratica za tzv. Bliski istok; na sličan način upotrebljava se i naziv »Sredistok« za Srednji i »Dalistok« za Daleki istok.

^{13a} Pod pojmom Pravog Levanta treba podrazumijevati obalsku zonu (s odgovarajućim dijelom unutrašnjosti) između primorja Adane u Turskoj i delte Nila u Egiptu.

zonama — osnovni je problem Slavena bila nemogućnost da, unatoč dominaciji u okolnom agrarnom prostoru, potpuno prevladaju i u gradovima.

5) TERITORIJALNI RASPORED KURDA. U skladu s navedenim karakteristikama moglo bi se očekivati prije svega takav teritorijalni raspored Kurda koji u obliku kompaktnog prostora obuhvaća zonu istočne i jugoistočne Turske, uski granični prostor u Armenskoj SSR, krajnji sjeveroistok Sirije, sjever Iraka i sjeverozapadni dio Irana. Kao svoju tradicionalnu regiju jezgre Kurdistan ima područje između Urmijskog i Vanskog jezera i dalje prema zapadu oko gornjeg Tigrisa, turskog dijela Eufrata (Firata) i u porječju Murat-Sua; na jugu regija jezgre ograničena je Mezopotamijom. Pored toga veće ekslave kurdskog stanovništva nalazimo i u turskoj Anatoliji, skenderunskom zaleđu i na sjeveroistoku uz sovjetsku granicu; zatim u sjevernoj Siriji, perzijskom Azerbejdžanu, Horasanu i sjevernom Beludžistanu; prisilne migracije osnovni su uzrok takvih kurdskih ekslava, vrlo udaljenih od područja vlastitog etnikuma — Kurdi su u Anatoliju preseljavani nakon gušenja ustanaka, oni u perzijskom Horasanu imali su zadatak da brane granicu od turkmenskih plemena. Po toj su karakteristici Kurdi (uz Afgance i Puštune) svakako najpodijeljeniji narod u području Blistoka i Sredistoka.

6) TERITORIJALNA OSNOVICA KURDSKOG STANOVNIŠTVA I KURDSKE DRŽAVNOSTI mora se također smatrati dovoljno velikom kada se žele opravdati današnje aspiracije jednog dijela, i to samih iračkih Kurda — dok primjerice SR Crna gora ima samo 13.812, a SR Slovenija 20.251, Luxemburg 3.000, Albanija 29.000 a Belgija 31.000 km² dotle samo irački dio Kurdistanu zauzima približno 72.000 km²¹⁴. Međutim, uzimajući u obzir teritorij cijelog Kurdistanu, veličina ovdje varira od 300.000 (tzv. »Kontinentalni Kurdistan«), do 530.000 km², već prema tome jesu li uzete u obzir i one opravdane ili neopravdane ekstenzije kurdskog teritorija po kojima bi ekstremistički shvaćen tzv. »veliki Kurdistan« izlazio na more i u Perzijskom i Iskenderunskom zaljevu¹⁵.

Veličina, oblik i geografski položaj kontinentalnog i velikog Kurdistanu neobično su karakteristični: Kontinentalni je Kurdistan po svom geografskom smještaju i izduženom obliku logično smješten kao zona starog stanovništva u planinskoj regiji jezgre stiješnjenom između Arapa na jugu i migracionih struja iz Heartlanda sa sjeveroistoka. Bitna je karakteristika i nedostatak kontinentalnog Kurdistanu, unatoč njegovu znatnom teritorijalnom opsegu, izoliranost od maritimnih fasada. Po toj bi karakteristici Kurdistan bio jedina državna tvorevina Blistoka koja makar i vrlo uskim koridorom ne bi dopirala do mora; razumljivo, ta je činjenica geopolitički i gospodarski izuzetno nepovoljna i bitno odudara od onih tendencija koje su zabilježene u novijem stvaranju političko-teritorijalne strukture tog prostora, kada su sve bliskoistočne države dobile

¹⁴ Ovaj prostor svojom veličinom doseže gotovo teritorije SR Hrvatske i SR Slovenije uzete zajedno. Uzimajući u obzir maksimalne i minimalne vrijednosti, irački Kurdistan ima približno 77 — 69.000 km².

¹⁵ Obično se uzima da veličina cijeloga Kurdistanu (bez ekslava i participacije na morima iznosi 409.650 km², od čega u Turskoj 194.400, u Iranu 124.950, Iraku 72.000 i u Siriji 18.300, km². (A. R. Ghassemliou, op. cit. str. 14.).

izlaz na more, pa makar i koridorskoga karaktera. Pored toga nepovoljno je što bi kontinentalni Kurdistan bez izlaska na morsko proćelje bio okružen državama od kojih je otcijepio dijelove teritorija, zbog čega one oćito ne mogu biti potaknute na dobrosusjedske odnose i osiguranje adekvatnih tranzitnih prava do neke od luka na Sredozemlju, ili Perzijskom zaljevu. S druge strane, Kurdistan bi doduše imao i direktnu granicu sa SSSR-om, što je po prirodi stvari povoljno i za jednog i drugog partnera, ali ne bi dopirao neposredno do Crnog ili Kaspijskog mora.

S druge strane, veliki Kurdistan izlazio bi na more u Iskenderunskom i Perzijskom zaljevu. Po toj bi osobini ovo bila na Blistoku izuzetna državna tvorevina koja bi predstavljala jedinstvenu vezu između Sredozemlja i Perzijskog zaljeva¹⁶ — time bi ona ispunjavala funkciju immanentnu ovom prostoru, tj. ulogu mosta na kopnenom pristupu Evrope Indiji, i to preko državno jedinstvenog planinskog koridora pandana Plodnom polumjesecu podijeljenom između Izraela i više arapskih država. Izbijanje na dvije maritimne fronte također je u skladu s povijesnim težnjama svih jakih državnosti koje su participirale u tom prostoru kontinentalne prevlake.¹⁷

Određivanje teritorijalnog obuhvata bilo kontinentalnog, bilo velikog Kurdistanu podrazumijeva i druge karakteristike, a ne samo pitanja vezana uz zadiranje u teritorije granićnih država ili izbijanje na maritimna proćelja. Naime, posebno je pitanje odnosa središnjeg prostora Kurdistanu i povijesne velike Armenije, koja slično kao i Kurdistan ima svoju regiju jezgre oko Vanskog jezera. Mnogi Armenci u dijaspori smatraju taj prostor i danas armenskim, a pogotovu je to bila karakteristika buržoaskih armenskih partija prije II svjetskog rata. Antisovjetska partija Dašnjaka smatrala je npr. da je ćuveni ustanak partije Khoiboun iz godine 1930., koji je izbio u zoni Ararata, imao za poprište područje »turske Armenije«, budući da Dašnjaci drže većinu turskog Kurdistanu za dio povijesne velike Armenije, isto onako kako se to smatralo i na Pariskoj mirovnoj konferenciji godine 1919.

Razumljivo je da znaćenje svih uoćenih karakteristika broja, autohtonosti, teritorijaliziranosti, kompaktnosti, etnikuma i slično ne treba, kada je rijeć o pretpostavkama državnosti, ni u kom slučaju preuvelićavati — najvažniju pretpostavku, dakako, ćine nacionalna svijest i samoopredjeljenje naroda; a upravo su to osobine, inaće apsolutno u skladu s ranije naznaćenim svojstvima, po kojima se Kurdi, zahvaljujući toliko dugotrajnoj i upornoj borbi, neprestano potvrđuju.

7) EKONOMSKE OSNOVE I PROMETNI POLOŽAJI KURDISTANA. Jedna od najvažnijih pretpostavki samostalne državnosti jest odgovarajuća ekonomska osnovica pretpostavljene nove države ili autonomne pokrajine, iako pri tom ne treba previdjeti znaćenje i drugih ćinilaca — tako je, primjerice, Izrael nastao i osigurao ćvrstu egzistenciju u vrlo surovoj prirodnoj sredini s fosfatima, solima i maritimnim položajem

¹⁶ Niti veliki Kurdistan ne bi dopirao do Crnog mora, budući su to uvijek sprećavali etnikumi kavkaskih naroda, u ovom slučaju Gruzini.

¹⁷ Zbog svoje velićine, i Kaspijsko jezero može se definirati maritimnim karakteristikama.

kao jedinim značajnim prirodnim izvorima. Međutim, razumljivo je da gotovo svi oni ostali činioci koji omogućavaju gospodarski razvoj i prosperitet Izraela, Kurdistanu posve nedostaju.

Niz prirodnih osobina Kurdistanu povoljan je za njegov gospodarski razvoj, budući da on obuhvaća dio i visinskog i nizinskog prostora, što je bitna pretpostavka za transhumantnu stočarsku ekonomiku¹⁸; položaj unutar izohijete od 380 mm padalina, ali izvan zone shamala¹⁹ omogućava tzv. dry farming (s uzgojem pšenice i ječma), što je bitna pretpostavka za snižavanje troškova žitarske proizvodnje; iz područja Kurdistanu na Irak dobiva još drvo i duhan; navedeno već naznačuje osnovne prednosti iračkog Kurdistanu, u koje ulazi i raspolaganje vodom i mogućnost kontrole u gornjim i srednjim tokovima — vrijedi to ne samo za lijeve pritoke Tigrisa nego praktički i za cijeli izvorišni prostor i Tigrisa i Eufrata kojim raspolaže turski sektor Kurdistanu.

Poznata rudarska vrijednost iračkog Kurdistanu još je uvijek mala; iako postoji niz nalazišta, količina i kvaliteta ne daju za sada mnogo; veće značenje imaju jedino sol u prostoru Kirkuka i cementni lapori kod Sulajmanije; perzijski dio Kurdistanu slabo je ispitan, ali zato izuzetno značenje ima eksploatacija kroma, olova i bakra u turskom dijelu, koji ubrajamo u najvažnija rudarska područja Turske; u istom su prostoru i obilna ležišta željezne rude.

Unatoč izoliranosti kontinentalnog Kurdistanu od maritimnih fasada, imala bi ova državna tvorevina ipak veliko prometno značenje kao najvažniji tranzitni prostor u kontinentalnoj jezgri između Crnog i Kaspijskog mora, Sredozemlja i Perzijskog zaljeva. To slijedi iz činjenice što Bagdadska željeznica prolazi upravo kroz područje turskog, sirijskog i iračkog Kurdistanu, a drugi željeznički krak, iako nepotpun zbog prekida na jezeru Van, jedina direktna veza između Turske i Perzije, prolazi također kroz odgovarajuća kurdska područja. Ova tranzitno-posrednička uloga očito bi, uz odgovarajuće političke odnose, mogla u pozitivnom smislu akcentuirati gospodarsko značenje Kurdistanu.

Međutim, osnovno bogatstvo ne samo iračkog Kurdistanu nego i Kurdistanu u cjelini jest nafta u prostoru između Velikog Zaba do uključno Kirkuka — Kurdistanu pripada jedno od najbogatijih naftonosnih polja u svijetu uopće.²⁰ Razumljivo da je nafta ključno pitanje u odnosima iračkih Arapa i Kurda, budući da kurdistanska polja daju približno 75% ukupne iračke proizvodnje.²¹ Nafta je imala odlučno značenje i u proš-

¹⁸ Najveći dio planinske zone Kurdistanu zahvaća krajeve od oko 1000—3000 m.

¹⁹ Shamal je jaki suhi ljetni vjetar koji nanosi pijesak i potencira visoke temperature.

²⁰ Prema nekim procjenama, u cijelom se Kurdistanu nalazi 8% rezervi nafte svih kapitalističkih zemalja.

²¹ Irak je godine 1967. proizveo 60,216.000 t nafte, od čega je 75% otpalo na kurdski dio. U vezi s proizvodnjom nafte Kurdistan traži da se dio prihoda od nafte ulaže za razvoj Kurdistanu, i to u omjeru prema sudjelovanju kurdske u ukupnom stanovništvu Iraka. Značenje nafte za nezavisni Kurdistan jasno je ukazano i u dijelu himne Mahabadske Republike iz 1946. godine; taj dio upućuje na neke ekonomske i teritorijalne pretpostavke budućeg velikog Kurdistanu. U slobodnom prijevodu ovog dijela himne ističe se važnost kurdske nafte kao i vode u životu te suhe zone, i to na području od Siirta (u Turskoj) do Kermanšaha u Perziji, uključno s Baba Gurguron (Kirkuk) i Mosulom.

losti, kada su određivane granice na području bivšeg mosulskog vilajeta između Iraka i Turske. Pored toga ova je zona između Velikog Zaba i Kirkuka, uz prostor Bagdada i Basre, jedno od triju osnovnih životnih žarišta današnjeg Iraka. Nafta je najvažniji činilac ne samo u odnosu prema pitanju iračkog Kurdistanu i Kurda u cjelini, nego i u odnosu prema alternativama kurdske autonomije u Iraku ili posvemašnje nezavisnosti. Sada može biti razumljivo da kurdska nezavisnost uopće ne dolazi u obzir — jedino se može računati na autonomni status i to, dakako, bez onih kaza i nahija u livama Mosul, Erbil, i Kirkuk na kojim su područjima glavne naftonosne zone.

Uz sve navedene ekonomske prednosti Kurdistan raspolaže i vrlo perspektivnim sadržajima za turističku privredu, vezanima u prvom redu uz nisku Mezopotamiju i potamsko razdoblje povijesti.

II TERITORIJALNE ASPIRACIJE VELIKIH SILA I GEOPOLITIČKI I GEOSTRATEŠKI POLOŽAJ KURDISTANA

Geopolitički i geostrateški položaj bio je i ostao — unatoč novim implikacijama u vezi s eksploatacijom nafte — osnovna karakteristika, čije vrednovanje može najviše pomoći razumijevanju tradicionalnih težnji velikih sila za teritorijalnom ekspanzijom u ovom prostoru. Očigledno je takvo kontinentalno čvorište između važnih vodenih bazena, s općom lokacijom u Rimlandu i osobitom na tranzitnom pravcu prema Indiji i na kontaktu interesa maritimnih kolonijalnih sila i ruske ekspanzivnosti iz Heartlanda, moralo privlačiti interese velikih sila — u prvom redu Rusije, Turske, i V. Britanije. Prirodno, pri tom nije moguće previdjeti ni ambicije Arapa ili Perzije; ipak, uzimajući u obzir Kurdistan u cjelini, njihovo je značenje sekundarno.

1) **POVIJESNI GEOPOLITIČKI POLOŽAJ KURDISTANA** u odnosu prema arapskom prostoru i velikim silama (Rusija, Turska, V. Britanija) definiran je s nekoliko osnovnih karakteristika — za Rusiju to je pravac širenja prema moru općenito i prema Indiji posebno; za Arape to je reljefna i etnička barijera koju ovo pustinjsko stanovništvo nije uspjelo savladati unatoč činjenici da je islam prodro daleko na istok i sjeveroistok; za V. Britaniju to je zona koja je zajedno s Perzijom i Afganistanom služila kao tampon i brana pristupu Indiji.

Već u XVIII stoljeću imala je Rusija razvijene trgovačke veze sa Zakavkazjem — odavde su dolazili pamuk i svila, proizvodi koji prema Zapadu nisu tranzitirali preko Turske nego preko Rusije. Astrahan, Baku. Enzeli i Rešt razvili su se u važna trgovačka središta; razvoju trgovine izuzetno je pogodovalo armensko posredništvo²². U prvoj polovici XIX stoljeća Rusi su uspješno potisnuli Perziju i probili se kroz Tjesnace²³; potkraj stoljeća isto je tako uspješno širenje izvršeno na račun Turske (Kars, Ardahan i Artin u razdoblju 1878—1921). Godine 1907. dolazi do britansko-ruskog sporazuma kojim je Afganistan rezerviran za britansku interesnu sferu, dok se Perzija dijeli na tri zone — sjevernu rusku i jugoistočnu britansku, između kojih ostaje neutralni prostor. I u

²² Armence se moguće nazvati i »Feničanima kopna«.

²³ Godine 1833. ugovorom u Unkjar Iskelesiju, Rusija je dobila pravo prolaza kroz Tjesnace i u ratu i u miru.

toku II svjetskog rata došlo je do slične podjele interesnih sfera — sovjetske na sjeveru i britanske na jugu (granica je prolazila približno usporednicom Teherana), ali ovaj put bez neutralnog tamponskog međuprostora. Međutim, najznačajniji događaji zbivaju se poslije I i II svjetskog rata — za moguće širenje sovjetske interesne sfere bitnu su ulogu odigrala tri elementa — prvo, utjecajima oktobarske revolucije stvorena je perzijska Sovjetska Gilanska Republika (1920—1921),²⁴ a 1920. obrazovana je u Erivanu armenska sovjetska vlada; drugo, oslobodilački pokreti, u prvom redu Armenaca mogli su svoju budućnost vidjeti ne samo u vlastitoj samostalnosti nego i u sklopu Sovjetske Rusije — opravdanost navedenog potvrđena je i činjenicom da je današnja Armenska Sovjetska Socijalistička Republika jedna od najrazvijenijih u Sovjetskom Savezu uopće, s izuzetno visokim stupnjem postignute nacionalne i ekonomske afirmacije; i treće, dijelovi teritorijalno podijeljenih naroda (Armenci, Kurdi, Azerbejdžanci) očito su i kasnije u Sovjetskom Savezu morali gledati svoja potencijalna nacionalna žarišta i najpogodniji okvir za vlastitu afirmaciju, budući da se njihov položaj bilo u Turskoj, Iraku ili Perziji uopće ne može uspoređivati s prednostima pripadnosti SSSR-u.

Osobito je značajno u novim odnosima pitanje nafte, pogotovu kada se ima na umu pretpostavka da će 1980-tih godina SSSR postati i neto-uvoznik. Neposredno nakon II svjetskog rata Sovjetskom Savezu nije uspjelo da iznudi od Perzije koncesije za istraživanje nafte — međutim, suvremene su prilike drugačije — godine 1967. sklopili su NIOC²⁵ i SSSR ugovor po kojem SSSR stječe pravo prospekcije u zonama koje ne potpadaju pod zapadne koncesije.

Čvorišni kontinentalni položaj Kurdistanu privlačio je i interese drugih — za Tursku Kurdistan je uvijek bio važan kao obrambena zona Anatolije, inače izrazite turske regije jezgre, od opasnosti s Istoka. Za Perziju bili su teritoriji Kurdistanu, Azerbejdžana i Armenije zapreka na prometnim putovima prema Kavkazu i Crnom moru. V. Britanija bila je za taj prostor najprije samo posredno zainteresirana — i to za Perziju u cjelini, koja je s Afganistanom morala biti tamponska zona ispred Indije; s formiranjem Iraka interes je postao mnogo intenzivniji, jer se pokazalo da je niska iračka zona Kurdistanu bogata naftom. Slijedeća faza britanskih i uopće zapadnjačkih interesa počinje poslije II svjetskog rata — stvaranje kurdske (Mahabadske) i perzijske Azerbejdžanske Republike s mogućom prosovjetskom orijentacijom očito ne može odgovarati Zapadu; isto vrijedi i za uključivanje iračkih naftonosnih polja u autonomni Kurdistan, kao i za probleme vezane uz izgradnju nearapskih naftovoda između Perzije i Iskenderuna preko kurdistanskog visočja.

²⁴ Sovjetska Gilanska Republika imala je vrlo karakterističan geopolitički položaj definiran blizinom perzijskom Azerbejdžanu i Sovjetskoj Rusiji s kojom je postojao i direktni granični kontakt, što je očigledno pogodovalo njezinu političkom razvoju. Pored toga za Sovjetsku je Rusiju morala biti povoljna činjenica što je Sovjetska Gilanska Republika zauzimala područje uz obalu Kaspijskog jezera, budući da joj najviše može pogodovati širenje interesne sfere u obalnom prostoru, što je u skladu s tradicionalnom težnjom zauzimanja što širih obalnih fasada.

²⁵ »National Iranian Oil Company«.

2) GRANIČNO ZNAČENJE I PODJELE KURDISTANA također ubrajamo u red odlučnih geopolitičkih i geostrateških karakteristika ovog prostora. Njegova geografska rasprostranjenost atraktivna za mnoge okolne etnikume, uvjetovala je i dvije osnovne geopolitičke značajke ovog područja — a) njegovu teritorijalnu podijeljenost i b) granično značenje, iz čega slijede njegove frontierske i tamponske funkcije.

✓ Karakteristika rane podijeljenosti očigledno je činilac koji u današnjim uvjetima bitno otežava borbu za jedinstveni nezavisni Kurdistan — mnogo bi povoljnije prilike bile u slučaju da je cijeli Kurdistan došao u posjed samo jedne države. Spominjući podjele Kurdistanu treba odmah ukazati na dva najznačajnija i presudna događaja kojima je podijeljenost ovog etnikuma postala, čini se, trajnom osobinom — prva je podjela ona između Perzije i Turske početkom XVI stoljeća, a druga 1918. između Turske, Iraka, Perzije i Sirije. Turskom pobjedom nad Perzijancima kod Urmijskog jezera početkom XVI i uređenjem tursko-perzijske granice u prvoj polovici XVII stoljeća utvrđena je međusobna granična linija, ili, bolje, zona frontiera, koja čini i današnju tursko-perzijsku granicu. Poslije I svjetskog rata došlo je do druge, i to najznačajnije podjele — s raspadom Turskog Imperija Kurdi su ostali na teritorijima ne samo sužene Turske nego i u Iraku i Siriji pored onih u Perziji. Takva situacija traje još i danas, budući da ugovor u Sevresu iz godine 1920. nije nikada stupio na snagu, dok se u Lozani Kurdi više ne spominju.²⁶

Ističući pitanje podjele kurdsog etnikuma kao jedan od njegovih najvažnijih problema u toku povijesti, posebno treba upozoriti na pitanje iračke granice rješavano poslije I svjetskog rata. Kako je u Lozani to pitanje ostalo otvoreno, prijedlog rješenja očekivao se od posebne komisije Lige naroda.²⁷ Kao osnovno tu su se postavljala pitanja mosulske nafte i Kurdistanu. Za same je Kurde bio izuzetno važan zaključak komisije, po kojem oni, iako bliski Perzijancima, nisu ni Perzijanci, ni Arapi, a niti Turci; ukoliko Liga želi prihvatiti etničke argumente, onda bi po mišljenju komisije trebalo obrazovati posebnu kurdsku državu.²⁸ Međutim, kao odlučni činilac javilo se raspolaganje naftom — tako je ugovorom iz 1926. između V. Britanije, Turske i Iraka određena granica kakva je i danas. Glavnina naftne zone pripala je Iraku, a kurdski je etnikum podijeljen.

U skladu s teritorijalnim podjelama i odnosima snaga Kurdistan je primio i izrazito granični karakter. Određenu ulogu u tome je odigrao i reljef — ova je planinska zona prirodna granica Indoevropljana i Semita. Prije povlačenja određenih linijskih granica, Kurdistan je bio izraziti prostor frontiera i tampona, što je i razumljiva posljedica teško ostvarive kontrole u komunikativno nepovoljnoj reljefnoj zoni, koja po-

²⁶ Neadekvatne podjele teritorija i superimposed granice osobita su karakteristika područja Blistoka — dovoljno je podsjetiti na Sykes — Picotov ugovor iz 1916. i planove o podieli Turske poslije I svjetskog rata. Pri tom je Turska trebala zadržati samo dio Anadoljske visoravni i crnomorske fasade.

Sykes — Picotovim ugovorom bio bi izvanperzijski Kurdistan podijeljen između Rusije i Francuske, posljednjoj bi pripali i kurdistsanski dijelovi tzv. »Plave zone«, i to njezina »A« i »B« sektora.

²⁷ Značajno je da je jedan od tročlane komisije bio i mađarski ekspremijer i poznati politgeograf P. Teleki.

²⁸ Prema A. R. Ghassemlo, op. cit. str. 67—68.

red toga ima i vlastito čvrsto ukorijenjeno staro autohtono stanovništvo, vrlo često praktički autonomnog statusa i ne suviše čvrstih obaveza u sklopu sizerenskih odnosa. Već je u antičko doba preko Iraka i Kurdistana prolazio frontier između Rimskog Carstva i Parta. I kasnije Kurdistan i Armenija imaju također ulogu frontiera, ali, što je mnogo važnije, ujedno i ulogu tamponske zone između Turske i Perzije; takav je tamponski Kurdistan imao zapravo poluautonomni status, što je Turska blagonaklono gledala budući da je i time nastojala osigurati granicu prema Perziji (sličan su status Kurdi uživali i u Perziji zbog istih razloga).

Kao i planinski prostor, i niža je Mezopotamija bila tradicionalna zona rivalstva onih snaga čije su državnosti imale za regije jezgre anatijske i perzijske visoke zavale ili Arapsku pustinju — položaj Kurdistana u tom konvergentnom prostoru bio je uvijek karakteriziran velikom geopolitičkom osjetljivošću.

3) KURDISTAN KAO TAMPONSKA ZONA. U vezi s graničnim položajem Kurdistana određuju se i njegove karakteristike kao tamponske zone. Zbog svog specifičnog prostornog položaja Kurdistan je upravo predodređen da obavlja bilo ulogu frontiera, bilo tampona. Relativnom stabilizacijom prilika od XVI stoljeća kurdistanski frontier sve više poprima ulogu tamponskog područja, čija uloga rezultira iz položaja na graničnom kontaktu između Perzije i Turske, Arapa i Rusije.²⁹ Već početkom XVI stoljeća, poslije turske pobjede nad Perzijancima, osniva se približno u prostoru današnje tursko-perzijske granice svojevrsna »krajina« tamponskog značenja, koju je od kurdskih plemena organizirala Turska prema području Perzije.³⁰

Na sličnu tamponsku ulogu tog prostora nailazimo i u najnovije doba — područje Kurdistana ulazilo je u onu zonu na zapadnim granicama Indije za koju se smatralo da predstavlja njezino sigurnosno područje; u njega su na Zapadu ulazili ne samo Afganistan i Perzija nego i cijeli prostor do Eufrata, dakle i dio Kurdistana.³¹ I prilikom sklapanja ugovora u Sevresu godine 1920. (bila je prisutna i kurdska delegacija) došlo je do izražaja potencijalno značenje Kurdistana kao tamponske zone. Među sudionicima sklapanja ugovora bila je i V. Britanija, kojoj ideja stvaranja nezavisnog Kurdistana nije bila strana,³² budući da bi joj odgovaralo postojanje jedne nezavisne države između Turske i Sovjetske Rusije, to utoliko više što je V. Britanija vjerovala da bi nova državna tvorevina sigurno došla pod njezin utjecaj čak i u obliku protektorata.

²⁹ To je razdoblje nakon prodora Arapa u VII, seldžučkih Turaka u XI i Mongola u XIII i XV stoljeću.

³⁰ Time su Kurdi ušli u tursku službu, što nije bio jedinstveni slučaj — prema M. Krleži, u XVI stoljeću prodirali su zajedno s Turcima u Turopolje i Međimurje također kurdski konjanici. Ovo je mišljenje posve prihvatljivo — i Kurdi su muslimani, izvanredni su ratnici, stočarski su lako pokretljivi.

³¹ Lord Curson je smatrao da Eufrat čini zapadnu granicu Indije.

³² Prospekcija oko nafte u tom trenutku još nije daleko uznapredovala, tako da se nezavisnom Kurdistanu trebao priključiti i mosulski nizinski sektor. Razumljivo da su do godine 1926. prilike u tom smislu bile već bitno promijenjene.

4) SUVREMENI GEOPOLITIČKI I GEOSTRATEŠKI POLOŽAJ KURDISTANA i dalje je zadržao veliko značenje zbog više razloga: (a) upravo je to zona posredstvom koje bi se SSSR teritorijalno mogao najviše približiti arapskom svijetu; osim općih geopolitičkih interesa, Sovjete i Arape vezuju i anticionizam, protuimperijalistička i protufeudalna orijentacija, barem što se tiče onih naprednijih arapskih režima. U svakom bi slučaju nezavisni Kurdistan sigurno bio najpovoljniji oblik ostvarivanja teritorijalne veze Sovjetskog Saveza i arapskih zemalja, budući da bi time perzijsko-turska blokovska i izolaciona barijera bila razbijena; (b) pored toga, nesvrstani ili prosovjetski Kurdistan³³ ujedno bi omogućio i razbijanje barijere CENTO-pakta³⁴ tj. dijela zapadnjačkog okruženja; na taj bi se način SSSR približio arapskim zemljama; a što se tiče maritimne participacije, očito je da bi još samo Sirija i Irak odjeljivali Sovjetski Savez od mora — činjenica koja je za Zapad, razumljivo, neprihvatljiva. Upravo odatle i slijedi značenje CENTO-pakta, zbog čega otpadaju bilo kakve rasprave o raspuštanju vojnih blokova u tom dijelu svijeta. Stvaranjem nezavisnog Kurdistan SSSR bi ne samo razbio okruženje, nego bi ostvario i svojevrsnu vlastitu tamponsku zonu, što bi, imajući na umu opće geostrateške osobine Rimlanda, sigurno bila ne samo za njega, nego gledano i globalno, vrlo pogodna karakteristika.

Prodor Rusije u Rimland preko ove zone bio bi lišen onih problema koji se javljaju pri spominjanju Tjesnaca, naime velike sile tamo su uvijek bile mnogo više zainteresirane, a ovdje se ionako radilo o prostoru gdje eventualne podjele ne bi bile ništa neobično; u tome ima veliko značenje i povijesno područje Armenije s ostacima armenskog stanovništva koje, prirodno, kao kršćanski element osjeća mnogo veće afinitete prema sjevernom pravoslavnom susjedu, inače tradicionalnom zaštitniku kršćana u islamskoj Turskoj.

Posebno geopolitičko značenje ima Kurdistan kao dio potencijalno najvažnije fragilne zone između Sovjetskog Saveza i vrha Perzijskog zaljeva — rezultat je to prije svega podjele armenskog, azerbejdžanskog i kurškog stanovništva, graničnih sukoba Iraka sa svojim susjedima (S. Arabija, Iran, Kuvait) i postojanja malih šekata u Perzijskom zaljevu,

Današnje odlučno značenje Kurdistan kao posredničkog prostora između Sredozemlja i Perzijskog zaljeva, i to u svom uskom i planinskom

³³ Sve su to pretpostavke za slučaj prosovjetske orijentacije Kurdistan, što je posve realna i prihvatljiva mogućnost.

³⁴ Postojanje CENTO-pakta u ovom prostoru (Turska, Iran, Zapadni Pakistan) prvorazredna je geopolitička i geostrateška činjenica, koju treba dobro poznavati da bi se razumjeli međunarodni odnosi u tom dijelu Rimlanda. Ideja o formiranju vojnoblokovske organizacije u području Blistoka i Sredistoka potječe još iz godine 1935.; godine 1937. formiran je Sadabad-pakt (Turska, Irak, Perzija, Afganistan), a 1955. i MEDO-pakt (Middle East Defence Organization — Turska, Iran, Zapadni Pakistan, Irak), iz kojeg je 1959. konačno istupio Irak te je organizacija promijenila ime u CENTO-pakt (Central treaty organization). Njzinu ulogu i značenje moguće je ovdje samo najkraće naznačiti — to su funkcija okruženja u dijelu Rimlanda, teritorijalnog odjeljivanja Sovjetskog Saveza od arapskog svijeta (i arapske nafte), protukurdska orijentacija, regionalno okruženje Sirije, osiguranje naftne zone općenito, politika prisutnosti itd. (o karakteristikama CENTO-pakta vidi više u radu R. Pavića: »Geostrateške karakteristike Rimlanda u području CENTO-pakta«, Politička misao, Zagreb, broj 3/1970.

dijelu, može u budućnosti biti dopunjeno izgradnjom naftovoda između Perzije i Iskenderunskog zaljeva, dakle zaobilazeći arapske zemlje; bio bi to, uz onaj naftovod između Eilatha i Haife, jedini nearapski naftovod prema Sredozemlju. Odmah treba spomenuti da između naftonosnih polja turskog Kurdistanana (nešto zapadnije od Bitlisa i Siirta) već postoji naftovod do Iskenderuna; međutim, potpuni spoj između najvažnijih naftonosnih zona Blistoka, a tu ubrajamo one u Perziji i Iraku, i Sredozemlja ne postoji nigdje osim preko područja arapskih zemalja.

Prostorna lokacija Kurdistanana uvjetuje i značenje i težinu nekih problema u vezi s oslobodilačkim pokretom — prvo, dijelovi Kurdistanana zahvaćaju čak četiri države, tako da bi problemi separatizma u graničnim zonama mogli pogađati i Tursku i Siriju i Perziju i Irak. Pored toga, upravo su ti sektori u Turskoj i u Iraku rudarski i naftonosno najvredniji; drugo, stvaranje i samog autonomnog Kurdistanana u Iraku moglo bi biti putokazom i za Kurde u Perziji i Turskoj; treće, ako se irački autonomni Kurdistan zaista afirmira kao jezgra okupljanja, značilo bi to suviše veliko jačanje Iraka, što ni Turska, a niti Perzija ne mogu dopustiti; i četvrto, u svim tim pitanjima osobito se pogodnom može osjećati Perzija, jer se na sjeveru i sjeveroistoku njezina teritorija radi ne samo o dijelu Kurdistanana, nego i dijelu Azerbejdžana,^{34a} a iskustva s Mahabadskom i Azerbejdžanskom Republikom ne mogu biti mimoidena.

III OSLOBODILAČKI POKRETI KURDA U BORBI ZA POLITIČKU I NACIONALNU AFIRMACIJU

1) ZNAČENJE REGIJE JEZGRE. U području Kurdistanana, zanemarujući sada pitanje većeg ili manjeg teritorijalnog obuhvata, uvijek se jasno isticao prostor njegove povijesne središnje i najvažnije regije jezgre, koja, prirodno, mora biti i područje okupljanja svih Kurda. Središnja kurdska regija jezgre nalazi se u području između jezera Van i Urmija i mosulske Mezopotamije³⁵. Nekada kao inicijalno žarište teritorijalne ekspanzije, a danas središnja jezgra predodređena za ulogu okupljanja, kurdska regija jezgre više je puta upravo i bila središte praktički autonomnih i samostalnih, iako ne i dugotrajnih političkih tvorevina³⁶ — tako je Badir Khean sredinom XIX stoljeća organizirao nezavisni kurdski teritorij upravo u međuprostoru Van-Urmija-Rovanduz-Mosul; dio te jezgre zauzimala je i nezavisna tvorevina Muhameda Pashe u prvoj polovici XIX stoljeća (od Bagadada prema sirijsko-tursko-perzijskoj granici). Godine 1853—1856. oslobođen je u jednom ustanku opet teritorij između Vana i Bagadada, itd.

U skladu s navedenim značenjem tog prostora kao regije jezgre treba posebno upozoriti na današnje prilike — geopolitički gledano, krajnje je nepovoljna činjenica suvremena podijeljenost upravo tog središnjeg i

^{34a} Ova dva dijela Perzije obuhvaćaju područje od gotovo 110.000 km².

³⁵ I područje »Carduchi« bilo je u antičko doba smješteno upravo u ovoj zoni (Justus Perthes Atlas Antiquus. Taschen-Atlas der Alten Welt, J. Perthes, 1898 tab. 8.)

³⁶ Turska je više puta bila prisiljena da tolerira praktičnu kurdsku autonomiju jer je bila zauzeta težim sukobima i obranom teritorija na drugim stranama. Takve su prilike bile osobito karakteristične za XIX stoljeće.

egzistencijalno važnog područja između Turske, Irana i Iraka, u uvjetima kada borba za njegovo ujedinjenje nije moguća, i to zbog toga jer se najrazvijeniji sektor kurdskog pokreta, a to je onaj u Iraku, morao ograničiti samo na dio Kurdistanu unutar granica Iraka, kako se ne bi izazvale optužbe o miješanju u unutrašnja pitanja Perzije i Turske, što bi međunarodni položaj iračkih Kurda moglo samo još više otežati.

2) SOCIJALNI POLOŽAJ KURDA U TURSKOJ I PERZIJI. Oslobodilački pokret Kurda, koji se danas praktički ograničava samo na irački sektor, kao i njihovo opće nezadovoljstvo ima za osnovu nadasve nepovoljne političke i ekonomske prilike u kojima nije moguće ostvariti uvjete za vlastiti razvoj i ravnopravno sudjelovanje u životu spomenutih država. U posebno su teškom položaju Kurdi u turskom sektoru; ali slična je situacija i u Perziji.

Veličina vlastitog etnikuma, broj stanovnika, razvijena svijest o vlastitoj posebnosti, duga rebelska tradicija i osobito težak suvremeni položaj, posebno u pojedinim državama, pojačali su, pogotovu u XX stoljeću, i to poslije svjetskih ratova, napore za vlastitu nacionalnu i državnu afirmaciju. Poslije raspada Turskog Carstva i stvaranja nove političke karte u ovom dijelu svijeta, Kurdi su u biti došli u teže prilike od onih ranijih — podijeljenost nikada do tada nije bila toliko izražena, velike stočarske transhumantne migracije bile su normalne, reljef i prometna izolacija pridonosili su čestom statusu svojevrsne autonomije, a vojna uloga u zoni tampona ili frontiera davala im je i određeno političko značenje. Međutim, prilike su poslije I svjetskog rata promijenjene, a izuzetno represivni odnos postaje bitna karakteristika prema Kurdima unutar novih državnih granica.

a) Položaj Kurda u Turskoj. Kurdski etnikum u Turskoj najveći je i stanovništvom najbrojniji, a suvremeni socijalni položaj ovdje sigurno je najteži. Međutim, nekada su prilike bile povoljnije — pogotovu u XVI stoljeću, kada su Turci bili zainteresirani za kurdsko savezništvo, s obzirom na njihov granični položaj prema Perziji i obranu frontiera. Na turskom dvoru Kurdi su pored toga ponekad postizavali i vrlo visoke položaje. Ali sa slabljenjem položaja Turske u Evropi u XVIII i XIX stoljeću i teritorijalnim sužavanjem Turci centraliziraju i kurdske sandžake bojeći se njihove moguće težnje za samostalnošću — upravo se tada začinju suprotnosti koje praktički traju sve do danas — one su prije svega označene nizom ustanaka (1804—1818, 1830, 1836, 1843, itd.).

Prilike ne poboljšavaju ni uspjesi mladoturske revolucije — proklamiranje ravnopravnosti naroda i vjera u Turskoj ne samo da je u odnosu prema Kurdima ostalo bez efekta, nego je njihov položaj i pogoršalo zbog šovinističkog panturskog odnosa prema pokretima neturskih naroda. U I svjetskom ratu Turska bez uspjeha želi privući Kurde u borbu protiv saveznika. Prilike nisu poboljšane niti kasnije, iako su se neke povoljne mogućnosti jasno nazirale — tako su Kurdi sudjelovali u radu ankarске »Velike turske narodne skupštine« (sa 72 delegata) i surađivali u borbi Mustafe Kemala protiv imperijalističkog komadanja Turske; međutim, dovoljno ojačavši, kemalisti previđaju vlastitu deklaraciju o pravima manjina, zamjenjujući je politikom asimilacije i surovih pogroma. Na

toj je liniji i zakon o deportaciji Kurda iz godine 1932. kako bi oni bili preseljavani u krajeve gdje će sačinjavati manje od 5% stanovnika.³⁷

Težinu prilika potvrđuju ustanci, osobito godine 1925. i 1937. (čuveni ustanak u Dersimu). Represalije su bile u skladu s tradicijom turskih surovosti, a službeni su izvještaji isticali da je kurdski problem prestao postojati. Godine 1937. obrazovan je Sadabad-pakt, koji je sadržavao i očitu protukurdsku orijentaciju.³⁸ Poslije II svjetskog rata to vrijedi i za novoosnovani Bagdadski pakt; pored toga borba Kurda za ravnopravnost, autonomiju ili nezavisnost proglašava se sada širenjem opasnosti međunarodnoga komunizma. Povremena poboljšanja prilika bila su uvijek kratkotrajna i zato neefikasna — uvijek su bile mnogo značajnije prijetnje, lišene bilo kakva taktičkog uvijanja.³⁹ U Turskoj Kurdi kao posebna nacija uopće ne postoje; iako nitko ne može zaniijekati da se jezično bitno razlikuju, ipak se tretiraju samo kao »planinski Turci«.

Suvremeno značenje i osjetljivost kurdskog pitanja u Turskoj najbolje se vidi iz ograničenja kretanja stranaca — sve do godine 1963. cijela istočna i jugoistočna Turska bile su vojna zona u koju su stranci mogli ući samo s posebnom dozvolom; ograničenje je kasnije ukinuto, ali je ostalo još u sedam vilajeta prema iranskoj, iračkoj i sirijskoj granici, tj. u prostoru kurdskog stanovništva (zabrana se odnosi na gradove Urfa, Mardin, Diyarbakir, Siirt, Van, Bitlis i Hakkari); dakle prilike su u prostoru Kurdistana toliko osjetljive da se Turskoj čini mnogo prikladnijim da ostanu nepoznate svjetskom javnom mnijenju, dok se, za razliku, praktički slobodno može kretati u područjima sovjetskog graničnog sektora koja su za Zapad vojnički i strateški mnogo važnija od zone uz iračku i perzijsku granicu, gdje se, uostalom, nalaze države iste blokovske orijentacije.

(b) Kurdi u Perziji. I ovdje Kurdi su nekada uživali visoki stupanj praktične nezavisnosti. U XVII stoljeću Kurdi su dali i jednog od najznačajnijih perzijskih suverena; međutim, jačanjem perzijskog nacionalizma, pogotovu poslije I svjetskog rata, prilike su bitno pogoršane tako da težnje perzijskih Kurda postaju istovjetne onima u Iraku i Turskoj — najviši izraz tih težnji bilo je osnivanje Mahabadske Kurdske Republike godine 1946. Ona je ostavila izuzetno snažan pečat u perzijskom Kurdistanu, tako da je svojevrstni »duh Mahabada« još uvijek bitna sociološka i politička karakteristika tog prostora. Iako su etnički i jezično Kurdi

³⁷ Već su u I svjetskom ratu Turci preselili približno 700.000 Kurda iz graničnih zona u središte Anatolije.

³⁸ Međutim, to nije bilo prvi put da su granične države (Perzija i Turska) surađivale u gušenju kurdskih pokreta; isto se desilo još godine 1930., kada je ustarak izbio u području Ararata, a Perzija je dopustila turskoj armiji da se koristi nezanim teritorijem kako bi ustanicima došla iza leđa.

³⁹ Godine 1930. turska je štampa pisala kako u Turskoj jedino Turci imaju privilegij da afirmiraju etnografska i rasna prava. Iste je godine ministar pravde Mehmud Essad, obraćajući se biračima, a spominjući Kurde, pošto je označio Tursku kao najslobodniju zemlju na svijetu, izjavio da su rasno čisti Turci jedini gospodari vladari u toj zemlji; svi ostali imaju pravo samo da budu sluga i robovi (prema A. R. Ghassemmlou op. cit. str. 19 i 20). U »Vakitu« od 7. V 1925 moguće je naći i konstataciju da kurdskog problema nema u krajevima gdje se javljaju turske bajunete; poslije ugušivanja ustanaka Turska je u kurdistanskim krajevima obično organizirala vojne manevre, koji su značili daljnja razaranja i deportacije.

bliski Perzijancima, njihova posebnost ne može doći u pitanje; međutim, po službenim stavovima kurdski problem u Perziji ne postoji — premda se priznaje posebnost Kurda, u Perziji to ne može imati nikakvo značenje budući da je Perzija ionako višenacionalna zajednica koja se službeno osniva na povijesti, tradiciji i lojalnosti šahu.

U razdoblju od 1920—1925. bilo je područje Urmijskog jezera poprište čuvenog ustanka koji vodi legendarni Simko; nakon poraza ustanka i dolaska šaha Reza Khana (1925) i u Iranu počinje politika asimilacije i centralizacije. Ni današnje prilike nisu bitno različite. Slično kao i u Turskoj, niti u Perziji danas ne postoji mogućnost oružane borbe.^{39a}

3) RAZVOJ KURDSKOG OSLOBODILAČKOG POKRETA I STVARANJE MAHABADSKÉ REPUBLIKE. Noviji je razvoj obilježen u prvom redu nizom ustanaka u kojima su oslobođani pojedini dijelovi Kurdistana i gdje zatim nailazimo na začetke organizacije kurdskog samostalnog života. Međutim, iako izuzetno brojni — u posljednjih stotinu i pedesetak godina bilo je više desetaka kurdskih ustanaka — svi su bili relativno vrlo kratkotrajni; stalni porazi kurdskih ustanaka očito su morali upućivati na zaključak da se uz oružanu borbu moraju iskoristiti i druge diplomatske i političke mogućnosti. Ali, one se dugo nisu ukazivale — tek potkraj I svjetskog rata pa sve do godine 1923. Kurdi su bili u prilici da se opsežnije angažiraju i na političkom planu. Poslije oktobarske socijalističke revolucije u Rusiji, koja je izuzetno revolucionirala političku situaciju i na Blistoku, i primirja u Mudrosu, koje znači pad Otomanskog Carstva, prvi jači politički angažman Kurda usmjeren je na podršku politici Mustafe Kemala budući da su vjerovali da će u novoj Turskoj ostvariti svoja prava. Ali, mnogo je veće mogućnosti pružao ugovor u Sevresu iz godine 1920., kojim je za Kurde bila predviđena ne samo lokalna autonomija,⁴⁰ nego i mogućnost stvaranja nezavisne države kojoj bi bio priključen i kurdski dio mosulskog vilajeta. Međutim, u Lozani se Kurdi više ne spominju, kurdski je etnikum pocijepan, a prilike u svakoj od posebnih političko-teritorijalnih tvorevina (Turska, Irak, Sirija, Perzija) izuzetno su teške, što je ponovno moralo uroditi nizom ustanaka — značajniji su oni godine 1925, 1930, 1937, 1943. i konačno 1945, koji je imao za posljedicu do sada najveći kurdski uspjeh stvaranje samostalne kurdske političke tvorevine — Mahabadske Republike.⁴¹ Bitni činioци njezina formiranja bili su ne samo oružana borba

^{39a} Ujedno treba spomenuti da je i opći politički položaj Perzije ponekad vrlo bizaran. Godine 1967. ona je dobila i sovjetsko oružje, što je prvi slučaj da se jedna zemlja vezana uz zapadnoblokovske organizacije (CENTO-pakt) naoružava s Istoka.

⁴⁰ Za područje istočno od Eufrata, uglavnom u zoni između Vana, Urmije i Mezopotamije.

⁴¹ Pri tom nije moguće previdjeti da su već godine 1918—1919. Kurdi u Sulajmaniji (Irak) proglasili nezavisnost i da je godine 1922. Shaikh Mahmud Barzinji (također u Sulajmaniji) bio proglašen kraljem Kurdistana. Međutim, sve su to bili ne samo kratkotrajni pokušaji, nego i političke tvorevine koje su potpuno ovisile o britanskim interesima, zbog čega nisu mogle biti pravi reprezentant kurdskih nastojanja. I sama je Mahabadska Republika bila vrlo kratkotrajna politička tvorevina — trajala je jedva godinu dana (u toku 1946), a likvidirana je zajedno s autonomnim Azerbejdžanom.

Kurda pod vodstvom legendarnog Barzanija, nego i osnivanje »Kurdske demokratske partije« (1945.) kao i susjednog autonomnog Azerbejdžana (takoder 1945).

Razumljivo, politički i uopće međunarodni položaj obiju novih tvorevina — i azerbejdžanske i kurdske — bio je vrlo težak. Zato kao posebno nepovoljnu činjenicu treba istaći neke aspekta njihovih međusobnih odnosa — ne samo da su u autonomnom Azerbejdžanu smatrali da njemu mora biti podvrgnut i autonomni Kurdistan, nego su odnosi bili opterećeni i jednim graničnim prijedporom — Kurdi su, naime, tražili da granica prolazi Urmijским jezerom, iako su gradovi Rezai i Shahpur (zapadno od jezera) imali većinu azerbejdžanskog stanovništva; u određenju takve granice jasno vidimo prednosti prirodnogeografskih kriterija kao i prednosti obostrane ekonomske participacije na jezeru.⁴² U središtu tog pitanja posredovali su i Sovjeti,⁴³ ali na način koji je ostavljao pitanje granice u biti otvorenim sve do onda dok se Kurdi Turske i Iraka ne ujedine s Kurdima u Iranu; očito, Sovjetima je bilo stalo do mogućnosti za fleksibilnije ponašanje u budućnosti u vezi s uređenjem granice. Ta su nastojanja u neku ruku bila i opravdana jer je teritorij Mahabadske Republike imao izrazito nepovoljan oblik — bio je izdužen između sovjetsko-perzijsko-turske tromeđe na sjeveru i Bukana na jugu i stiješnjen na usku zonu uz perzijsko-tursku i perzijsko-iračku granicu.⁴⁴ I taj oblik sigurno je davao osnove težnjama za ujedinjenje perzijskog s turskim i iračkim Kurdistanom.

Iako kratkotrajna, Mahabadska je Republika jasno naznačila ciljeve koje treba ocjenjivati kao izraz trajnih interesa Kurda. Oni uključuju i raniji program »Demokratske partije Kurdistan« kao i nešto kasnije nastale (1946) »Demokratske partije Iraka«. Ujedno, to su upravo oni isti elementi koje je prihvatio i službeni Irak sporazumom od 11. ožujka 1970. godine.⁴⁵

4) IRAČKI KURDI POSLIJE MAHABADA. Iako je upravo u perzijskom dijelu Kurdistan formiranjem Mahabadske Republike ideja nezavisnog Kurdistan doživjela svoju do danas najpotpuniju afirmaciju, ipak se najnovija nastojanja Kurda, pogotovu od početka 1960-tih godina, odnose u prvom redu na irački sektor. Ako se može vjerovati najnovijem sporazumu Iračana i Kurda (proljeće godine 1970), upravo se na irački sektor odnose do sada najveći rezultati za koje se može nadati da su trajnoga karaktera. Govoreći, dakle, o suvremenim uspjesima Kurda, treba ostaviti po strani turski i perzijski sektor, i to utoliko prije što su irački Kurdi nastojali svoj angažman teritorijalno ograničiti samo na

⁴² Iako je i Urmijско jezero slano, kao i ostala jezera u ovoj zoni (osim armenskog Sevana), može imati određenu ekonomsku vrijednost.

⁴³ 23. IV 1946. sklopljen je uz njihovo posredovanje između Azerbejdžana i Kurda »Ugovor o prijateljstvu i savezništvu«.

⁴⁴ Teritorij Mahabadske Republike bio je od sjevera do juga dug 400, a od zapada do istoka manje od 50 km.

⁴⁵ Praktički se jedino odstupanje svodi na izdvajanje nekurdskih kaza iz live Kirkuk, što je uvjetovano arapskim interesom za naftu.

iračku zonu, kako protiv sebe ne bi izazvali i Perziju i Tursku. Razumljivo da je takvo ograničavanje uvijek otežavalo internacionalizaciju kurdskog pitanja.

Nakon poraza Mahabadske Republike, Barzanijeva povlačenja u SSSR (1946), ponovna povratka u Irak (1958)⁴⁶ vezanog uz obaranje monarhije, uvjeti za rješenje kurdskog pitanja bitno su poboljšani. Prema novom Ustavu od 27. 7. 1958. Glava I, član 3, zajamčena su nacionalna prava Kurda — oni sada barem nominalno postižu ravnopravnost s Arapima u Iraku. Novi je režim uveo u kabinet i nekoliko Kurda,⁴⁷ amnestirano je niz njihovih vođa i omogućio izdavanje kurdskih novina i časopisa. Međutim, navedene su promjene bile vezane samo uz razdoblje potrebno za konsolidaciju režima — već godine 1961. zabranjena je kurdska štampa, zabranjuje se i »Demokratska partija Kurdistan«, a ujedno dolazi do oružanog sukoba u kojem su Kurdi ponovno pacificirani. Obratun je i opet bio surov, politička borba beskrupulozna. U odnosu prema kurdskom pokretu jedna od osnovnih službenih postavki bilo je negiranje njegova vlastitog autohtonoga nacionalnog karaktera, uz često isticanje kako je to pokret koji je navodno rezultat globalnih komunističkih interesa, povezanosti s interesima Izraela i stranih naftonosnih kompanija, i slično.

Niti kasniji režimi nisu mogli prevladati obilježja tradicionalnog odnosa iračkih Arapa prema Kurdima. Zato se smijenilo još nekoliko razdoblja oružane borbe i primirja; ali, u cijelom postmonarhijskom razdoblju, unutrašnji i vanjski problemi Iraka⁴⁸ toliko su se nagomilali da je uz određenu progresivniju orijentaciju novih režima moralo doći do, za sada, najozbiljnijih pokušaja da se riješe složena pitanja. Prvo značajnije postignuće Kurda bilo je prihvaćanje programa vlade (1966) u 12 tačaka; vlada priznaje posebnu kurdsku nacionalnost i kurdska nacionalna prava u jedinstvenoj Iračkoj domovini, koja ujedinjuje dva glavna naroda — Arape i Kurde, koji moraju imati jednaka prava i dužnosti u zajedničkoj domovini.

Još značajniji rezultati zabilježeni su 1970. godine — novi baasistički režim smatra kurdsko pitanje konačno riješenim; također i Kurdi smatraju da je novi sporazum s režimom do sada najbolja osnova za rješenje kurdskog pitanja; proklamirana je opća amnestija za sve vojnike i civile umiješane u »sjeverne događaje«; Kurdima je priznata autonomija s pravom lokalne samouprave na svom području. Ujedno je i kurdski jezik priznat kao službeni; potpredsjednik Iraka bit će Kurd; Kurdi će u skladu s bročanim odnosom prema Arapima biti zastupani u organima

⁴⁶ U sklopu studija društvenih znanosti Barzani je u Sovjetskom Savezu studirao povijest, geografiju i vojne nauke.

⁴⁷ Značenje ove činjenice ne treba preuveličavati budući da su Kurdi već i ranije, a isto se desilo i kasnije, imali svoje predstavnike u kabinetima, ali to praktički nije imalo nikakve važnosti.

⁴⁸ Niz godina Irak je suočen s mnogim ozbiljnim problemima; to su odnosi prema drugim arapskim zemljama i Izraelu, granice s Iranom i Saudijskom Arabijom, zatim problem Kuvajta i drugih neutralnih teritorija kao tamponskih zona, odnosi s naftnim kompanijama itd.

zakonodavne i izvršne vlasti. Također će dobiti sveučilište i televizijsku stanicu s programom na vlastitom jeziku. Međutim, niz pitanja ostaje i dalje još nejasno — hoće li Kurdi postići da sudjeluju u prihodima od nafte u skladu s proporcionalnim udjelom u iračkom stanovništvu, kakva će biti sudbina Barzanijeve armije itd. Očigledno je da za potpuno, pravedno i humano rješenje treba i dosta vremena i dosta napora s obiju strana.⁴⁹

⁴⁹ Treba odmah spomenuti da se već nekoliko mjeseci nakon usvajanja deklaracije koju su u proljeće godine 1970. potpisali Kurdi i predstavnici bagdaskog režima javilo nekoliko problema — najvažniji je svakako odgoda popisa stanovništva predviđenog za 26. listopada 1970. Taj novi popis stanovništva sigurno bi bio jedan od najvažnijih činilaca za rješenje kurdskog pitanja — time bi se, naime, mogli ograničiti krajevi s kurdskom većinom stanovništva, što je vrlo značajno za teritorijalnu definiciju lokalne kurdske anatomije.